

Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'yu Ziyaretleri

Erol EVCİN

Dr./Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
E-mail: erol.evcin@kulturturizm.gov.tr

ÖZ

EVCİN, Erol, **Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'yu Ziyaretleri**, CTAD, Yıl 11, Sayı 21 (Bahar 2015), s. 137-162.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal'in gerek Millî Mücadele döneminde gerekse Cumhuriyet'in ilanından sonra çıktığı yurt içi seyahatleri içinde Bolu bölgesine yaptığı ziyaretler de tarihî açıdan önem arz etmektedir. Gazi Mustafa Kemal ilk defa Millî Mücadele döneminde Büyük Taarruz için hazırlık yapıldığı sırada TBMM Reisi ve Başkumandan sıfatıyla Fransız edip Claude Farrère ile İzmit'te yapacağı görüşme nedeniyle, dönemin hassasiyetine binaen gizli tutulan ve ani olarak gerçekleştirilen bir seyahat programı ile güzergâhı üzerinde bulunan Bolu sınırları dâhilindeki Göynük'e gelmiş ve burada Bolulular tarafından ağırlandı. Bunu Cumhuriyet'in ilanından sonra Reis-i Cumhur olarak 1934'te resmî bir program dâhilinde ve daha kapsamlı bir şekilde Bolu şehir merkezine gerçekleştirilen diğer bir ziyaret takip etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal'in Bolu dâhilindeki ziyaretleri Anadolu'nun diğer bölgelerine yaptığı seyahatlerinde olduğu gibi siyasi, sosyal, askerî ve iktisadi açılardan önem arz eden özellikler göstermektedir. Her iki ziyaret sırasında da Gazi Mustafa Kemal'in bir halk kahramanı olarak Bolu halkı tarafından büyük sevinç gösterileri ile karşılandığı ve halkla bütünleştiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gazi Mustafa Kemal, Bolu, Bolu halkı, Millî Mücadele, Büyük Taarruz

ABSTRACT

EVCİN, Erol, **Gazi Mustafa Kemal's Visits To Bolu Province**, CTAD, Year 11, Issue 21, (Spring 2015), p. 137-162.

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), the founder of the Republic of Turkey, had two visits to Bolu province. The first one was in the course of the war of independence and the latter was after the proclamation of the Republic. Both visits have of crucial significance. Gazi Mustafa Kemal had an interview with Claude Farrère, the French

scholar in Izmit as the president of the Turkish Assembly and the commander-in-chief of the Turkish army in the progress of the preparations for the Great Assault in 1922. This is for the reason that this sudden travel program to Bolu was kept confidential. On his route to Izmit, Gazi Mustafa Kemal arrived in Göynük within the boundaries of the referred province where he was hosted by the locals. The second visit was held in 1934 and contrary to the first one it was arranged in a more extensive official program as the President of the Republic.

Gazi Mustafa Kemal's visits to Bolu have significance from political, social, military as well as economical aspects likewise his trips to other parts of Anatolia. During both visits, it is understood that Gazi Mustafa Kemal was welcomed as a hero by the people of Bolu and was highly appreciated.

Keywords: Gazi Mustafa Kemal, Bolu, People of Bolu, Turkish War of Independence, The Great Offensive

Giriř

Çeşitli vesilelerle birçok kez tekrarladığı üzere gücünü ve azmini Türk milletinin sağduyusundan ve vatanseverliğinden alan Gazi Mustafa Kemal gerek Millî Mücadele yıllarında gerekse Cumhuriyet'in ilanından sonra halk ile iç içe olmaya ve halkla bütünleşmeye büyük önem vermiştir. Bu münasebetle siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel konularda gerek devletin öngörü ve faaliyetlerini halka taşımak gerekse halkın dileklerini, beklentilerini ve görüşlerini öğrenmek üzere yurt içinde seyahat etmeye özen göstermiştir.¹ Bu suretle Türkiye'nin dört bir yanındaki 52 şehri, bu şehirlerdeki kaza merkezlerini ve hatta kasabaları ziyaret etmiştir. Aldığı kararların şekillenmesinde ve yapılan inkılâpların güçlendirilmesinde halk ile kurduğu yakın temaslar önemli rol oynamıştır. Örneğin şapka inkılâbından önce Çankırı'ya, Kastamonu'ya ve İnebolu'ya elinde şapkasıyla giderek kılık kıyafet hakkında çağdaş dünya ile uyumun gerekliliğini dile getirmiş, harf inkılâbı için henüz kanun bile çıkmadan şehir şehir dolaşarak elinde tebeşir ve meydanlara kurulan kara tahtalar vasıtasıyla halka yeni harfleri tanıtmıştır.² Kendi ifadesiyle: "...Halk ile yakından temasa geçmek ve onlarla güne ve geleceğe ait görüşmelerde bulunmak üzere" halkın içine karışan Gazi Mustafa Kemal edindiği izlenimler ve bilgiler ışığında halkın sorun ve ihtiyaçlarının ivedi olarak ve köklü bir şekilde giderilmesi amacıyla halkın talep ve beklentilerinin

¹Yakup Hayırlıoğlu, *Atatürk'ün Yurt Gezileri ve Bu Gezilerin Türk Halkına Kazandırdıkları*, Cem Ofset Matbaacılık, (y.y.), 2001, s. 30 vd.

² Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975, s. XI-XII.

Hükümet programlarına taşınmasını sağlamış ve bu programların uygulanmasını bizzat takip etmiştir.³

Bu bilgiler ışığında çalışmamızda Millî Mücadele yıllarında 1922 yılı itibariyle Gazi Mustafa Kemal'in Bolu dâhilindeki Göynük kazasına ve Cumhuriyet'in ilanından sonra 1934 yılı itibariyle Bolu şehir merkezine yaptığı ziyaretler ele alınmıştır. Bolu bölgesine dair yapılan yeni araştırmalar, ortaya çıkan yeni hatıralar, bu suretle elde edilen yeni bilgiler ve olayın Türkiye Cumhuriyeti kadar Bolu ve Bolulular için de tarihî önemi Gazi Mustafa Kemal'in Bolu bölgesi dâhiline yaptığı bu iki seyahatin geniş çaplı, hususi ve müstakil bir surette ele alınmasını gerektirmiştir. Bu doğrultuda Gazi Mustafa Kemal'in söz konusu ziyaretlerini manşetlerine taşıyan basın organları ile bu ziyaretlere eşlik eden ya da şahit olan şahsiyetlerin konumuza ilişkin hatıraları da çalışma kapsamında değerlendirilerek ele alınmıştır.

Gazi Mustafa Kemal'in Bolu ile İlişkileri

Bolu bölgesi Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin açıldığı Ankara arasında yer alan konumu itibariyle Millî Mücadele yıllarında stratejik bir önem arz etmiştir. Bu nedenle Türk Millî Mücadelesi'nin lideri Gazi Mustafa Kemal tarafından bölgeye hususi bir önem verildiği görülmektedir.

Mondros Mütarekesi'nin ardından İngilizler, İtalyanlar, Fransızlar ve Yunanlılar Batı Karadeniz bölgesinde zengin kömür rezervlerine sahip Zonguldak ve Ereğli gibi stratejik mevkilere asker çıkarmışlar ve bu bölgeleri işgal etmişlerdir. Böylece kuzey yönünden sıkıştırılan Bolu Livası İngiliz ve Yunan kuvvetlerinin işgal hareketlerini Kocaeli-Adapazarı-Bilecik bölgesine ve Eskişehir demir yolu ile istasyonuna doğru genişletmeleri ile batı ve güneybatı yönünden de kısıp alınmıştır. Söz konusu devletler bölgedeki işgal hareketlerini sınırlarına dayandıkları Bolu üzerinden Ankara'ya taşımak emelinde olmuşlardır. Bu şekilde İtilâf Devletleri'nin desteklediği Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki İstanbul Hükümeti'nin hâkimiyet sahası ile Ankara Hükümeti'nin nüfuz sahası arasında sınır durumuna gelen Bolu bölgesi, söz konusu tarafların birbirlerine güçlerini kabul ettirmeye çalıştıkları bir çarpışma alanına dönüşmüştür. İtilâf Devletleri'nin bütün menfi faaliyetlerine rağmen söz konusu dönem itibariyle Anadolu'da kontrolü ele geçirmeyi başaran Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarıyla işgal kuvvetlerinin ileri harekâtı Eskişehir, Bilecik, Geyve, Ereğli ve Zonguldak bölgelerinde geri püskürtülmüş ve Ankara'ya yönelmesi muhtemel harekâta karşı başta askeri olmak üzere idari, adli ve sosyal tedbirler alınmıştır. Bu nedenle Sadrazam Damat Ferit Paşa ile birlikte hareket eden İtilâf

---

³ Durmuş Yalçın ve Diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.II, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 371.

Devletleri, işgallerine geçit vermeyen Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Millî Mücadele hareketini içerden çökertmek için Anadolu'nun birçok stratejik bölgesinde olduğu gibi Bolu ve çevresinde de işgallerini kolaylaştırıcı birtakım ayaklanmaların çıkmasına sebep olmuşlardır. Gazi Mustafa Kemal, Bolu ve çevresinde baş gösteren işgal hareketleri ve ayaklanmalar konusunda son derece dikkatli davranmış, bunların TBMM'nin açıldığı Ankara'ya sirayet etmemesi için gereken tedbirleri almış ve bu münasebetle bölgeyle yakından ilgilenmiştir. Bölgede patlak veren Millî Mücadele karşıtı ayaklanmaların etkisini azaltmak üzere Bolu livasına bağlı Göynük, Mudurnu, Bartın, Devrek, Ereğli ve Zonguldak kazalarının yönetiminin 20 Nisan 1920'de geçici bir süreliğine Kastamonu Valiliği'ne verilmesi de doğrudan Gazi Mustafa Kemal'in talimatıyla olmuştur.⁴ Ayaklanmaların bastırılmasının ardından Göynük ve Mudurnu tekrar Bolu Livası'na dâhil edilmiş, Bolu Merkez, Düzce, Gerede, Göynük ve Mudurnu'dan oluşan Bolu'nun idari yapısında Cumhuriyet'in ilk yılları itibariyle herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Gazi Mustafa Kemal'in Bolu Livası ile yakından ilgilenmeye başlaması 4-11 Eylül 1919 tarihinde düzenlenen ve Millî Mücadele tarihi açısından dönüm noktalarından birini oluşturan Sivas Kongresi münasebetiyle olmuştur. Kongre için askerî ve mülki erkâna hitaben yazılan 26 Temmuz 1919 tarihli davet listesinde Bolu Mutasarrıflığı da yer almaktadır. Bu kongrenin ardından Bolu bölgesindeki askerî ve mülki tayinlerin bizzat Gazi Mustafa Kemal'in talimatı doğrultusunda gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani söz konusu kongrenin akabinde Gazi Mustafa Kemal'in riyasetindeki Heyet-i Temsiliye'nin bölgede etkinliğini artırdığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, bölgeyi tehdit eden işgal girişimleri ve ayaklanma hareketlerindeki etkileri düşünüldüğünde İtilâf Devletleri ile Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki İstanbul Hükûmeti'nin de Bolu ve çevresindeki otorite mücadelesini kaybetmemek için çeşitli manevralar yapmaktan geri durmadıkları görülmektedir.⁵

Bolu'daki müdafaa-ı hukuk teşkilatlanması da Gazi Mustafa Kemal'in riyasetindeki Heyet-i Temsiliye tarafından yönlendirilmiş, mülki ve askerî makamlara bölgedeki teşkilatlanma hareketine destek olunması ve yardım edilmesi konusunda talimat verilmiştir.⁶ Heyet-i Temsiliye'nin çalışmalarıyla Son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'nın ve ardından TBMM'nin açılış çalışmaları sırasında 3. Ordu Müfettişlik Seryaveri Cevat Abbas (Gürer) ile 14. Kolordu

⁴ Kâmil Erdeha, *Millî Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 226-227.

⁵ Erol Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Bırakanlar)*, AKD'TYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 267 ve 304 vd.

⁶ Erol Evcin, "Bolu Livası'nda Kurulan Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri ve Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 49, Bahar 2012, s. 79 vd.

Kumandanı Yusuf İzzet (Met) Beyler'in Bolu Mebusu seçilmelerinde bizzat Gazi Mustafa Kemal'in tavsiye ve telkinlerinin etkisi görülmüştür.⁷

İstanbul'un İtilaf kuvvetleri tarafından 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgali nedeniyle Gazi Mustafa Kemal, Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı Reisi Celâleddin Ârif ile Albay İsmet (İnönü) Beyler gibi önemli isimlerin de içinde bulunduğu heyetin Ankara'ya sağ salım ulaşması amacıyla bölge ile iletişim hâlinde olmuş, bu suretle Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ne ve Bolu Mutasarrıfı'na verdiği talimatlarla gerekli güvenlik tedbirlerinin alınmasını sağlamıştır.⁸

Gazi Mustafa Kemal'in söz konusu dönem itibarıyla matbuat konusundaki hassasiyetine binaen tüm Anadolu'da faaliyet gösteren basın organları gibi bölgede faaliyet gösteren "Bolu", "Dertli" ve "Türkoğlu" adlı yerel gazetelerin çalışmaları halkın baş gösteren işgal ve ayaklanma tehlikesi karşısında zamanında ve doğru haberlerle bilgilendirilmesi, Kuvâ-yı Milliye lehine kamuoyu oluşturulması ve İstanbul'dan gelebilecek Millî Mücadele karşıtı propagandaların bertaraf edilmesi amacıyla teşvik edilmiş ve bölge halkının Millî Mücadele etrafında bütün olarak hareket etmesi yolunda çalışmalarda bulunulmuştur.⁹ Gazi Mustafa Kemal'in İzmir, Manisa ve Aydın'da Yunan kuvvetlerinin işgal hareketlerine temasla Anadolu'da baş gösteren işgal ve mezalim hareketlerine karşı boyun eğilmemesi ve tepki gösterilmesi konusundaki 28 Mayıs 1919 tarihli talimatı doğrultusunda Bolu ahali de bölgede mitingler, ihtifâller ve tezâhürât düzenlemek suretiyle dünya kamuoyunun dikkatini Anadolu'da Türklerin maruz kaldıkları elim olaylara çekmek üzere ciddi faaliyetlerde bulunmuştur.¹⁰

Gazi Mustafa Kemal'e Bolu Erkânı Tarafından Yapılan Muhtelif Davetler

Türk İstiklâl Savaşı'nın lideri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal tüm Anadolu sathında olduğu gibi Bolu bölgesinde de halkın heyecanla ve özlemle görmek istediği ve beklediği tarihî bir kişilik olarak temayüz etmiştir. Nitekim Bolu halkının şükran ve minnet duygularını bildirmek üzere Gazi Mustafa Kemal Bolulular tarafından Bolu'ya çeşitli vesilelerle davet edilmiştir.

⁷ Evcin, *age.*, s. 721 ve 728.

⁸ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.; Yücel Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçış Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt V, Sayı 13, Ankara, 1988, s. 127-143; Enver Konukçu, "Sine-i Millete İltica Eden Meclis-i Meb'ûsan-ı Osmânî Reisi Celâleddin Ârif Bey'in Ankara Yolculuğu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt X, Sayı 28, Ankara, Mart 1994, s. 77-87.

⁹ Erol Evcin, "Bolu Basınında Millî Mücadele", *Belleten*, Cilt LXXVI, Sayı 277, Aralık 2012, s. 979 vd.

¹⁰ Erol Evcin, "Millî Mücadele Döneminde Bolu Livası'nda Düzenlenen Mitingler, İhtifâller ve Tezâhürât", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 80, Ankara, Temmuz 2011, s. 242 vd.

Bu yöndeki ilk talep 1921 yılı içinde Sakarya Meydan Muharebesi'nin tüm şiddetiyle devam ettiği bir dönemde vuku bulmuştur. Bu suretle hem Bolu halkının taleplerini dile getirmek hem de Türk Ordusu'na Bolu halkının selam, şükran ve hediyelerini götürmek üzere Bolu'da bir heyet tertip edilmiştir. Bahsi geçen heyet cepheye doğru yola çıkmış ve bu sırada Gazi Mustafa Kemal tarafından Polatlı İstasyonu'nda kabul edilmiştir. Bu ziyaretten büyük mutluluk duyduğu ve Bolu heyeti tarafından livaya davet edildiği anlaşılan Gazi Mustafa Kemal bu teklife teşekkürlerini bildirerek söz konusu heyete münasip bir zamanda Bolu'ya gelmeyi vaat etmiştir.¹¹

1923 yılı nisan ayında ise biri Bolu Belediye Reisi İsmâil (İlyaszâde Hafız) Hakkı (Güleç) Bey'in riyasetinde Belediye Tabibi Emin Cemâl (Suda), Gerede Müftüsü Ali Rıza (Ünlü) ve Mudurnu Belediye Reisi Hakkı, Mudurnu eşrafından Kazganzâde Mehmet, Düzce'den Kadızâde Ali Fehmi ve Hacı Abdullah Efendiler'den oluşan,¹² diğeri Bolu Mebusları Mehmet (İlyaszâde) Şükrü (Güleç) ve Nuri (Aksu) Beyler'in riyasetinde olmak üzere¹³ hususi surette kurulan iki ayrı heyetin Gazi Mustafa Kemal'i Bolu'ya davet için Ankara'ya hareket ettiği bilinmektedir. Çankaya'da kabul olunan Bolu'nun mümtaz şahsiyetlerinden oluşan bu heyetlere Gazi Mustafa Kemal'in bir kez daha ilk fırsatta Bolu'ya geleceği yönünde söz verdiği anlaşılmaktadır.¹⁴

İlerleyen süreçte de Bolu erkânının çeşitli vesilelerle Gazi Mustafa Kemal ile doğrudan temaslarının ve Bolu'ya davet telkinlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1926 yılı itibarıyla Gazi Mustafa Kemal'e arz-ı tazimat eylemek amacıyla Bolu vilayetinden vali Ali Rıza (Oskay) Bey'in riyasetinde Meclis-i Umumi azalarından oluşan bir tazim heyetinin teşkil edildiği ve söz konusu heyetin Bolu Mebusu Cevat Abbas (Gürer) Bey'in delaletiyle 22 Ağustos 1926'da Gazi Mustafa Kemal tarafından kabul olunarak tazim vazifesini yerine getirdiği görülmektedir.¹⁵ Bu tür görüşmeler vesilesiyle Bolu erkânı tarafından Gazi Mustafa Kemal'e Bolu ahalisinin duygu ve düşünceleri yansıtılmış ve halkın beklentileri doğrultusunda devlet teamüllerinin de gereği olarak kendisinden Bolu'ya teşrif buyurmaları istenmiştir.

¹¹ "Gazi Paşamızın Seyahatleri", *Türkoğlu*, 25 Mart 1923.

¹² "Davet Heyeti", *Türkoğlu*, 15 Nisan 1923; "Gazi Paşamızı Davet", *Denli*, 17 Nisan 1923.

¹³ "Gelenler", *Türkoğlu*, 29 Nisan 1923.

¹⁴ "Bolu Heyeti Paşa Hazretleri Nezdinde", *Vakit*, 21 Nisan 1923.

¹⁵ Haluk Perk, *Vali Ali Rıza Oskay'ın Hatıratında Bolu ve Atatürk'ün Bolu'ya Gelişi*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, Bolu, 2011, s. 23.

Gazi Mustafa Kemal'in Millî Mücadele Döneminde Bolu Livası Dâhilindeki Göynük'ü Ziyareti

Gazi Mustafa Kemal, Millî Mücadele döneminde Fransız edip Claude Farrère ile görüşmek üzere trenle Sarıköy istasyonuna, oradan arabayla Nallıhan, Göynük, Geyve ve Adapazarı üzerinden İzmit'e geçmiş ve bu seyahat münasebetiyle Bolu Livası dâhilindeki Göynük kazasına da kısa süreli bir ziyarette bulunmuştur.

Büyük Taarruz'a hazırlık yapıldığı bir sırada TBMM Reisi ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'e Türk dostu yazar olarak bilinen Fransız edip Claude Farrère tarafından Millî Mücadele'nin seyrine ilişkin konuları ele almak üzere bir görüşme talebinde bulunulmuştur. Bu dönem aynı zamanda Anadolu'da Türklerin Hıristiyan unsurlara zulüm yaptıkları yönünde asılsız propagandaların yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu nedenlerle hassas bir dönemde vuku bulan söz konusu görüşmeyi gerçekleştirmek amacıyla Bolu sınırları dâhilinden geçerek 17 Haziran 1922'de İzmit'e vasıl olan Gazi Mustafa Kemal'in¹⁶ bu seyahati vesilesiyle hem Türklerin hayat haklarını aramak üzere giriştikleri Millî Mücadele hareketinin meşruluğu Avrupalı bir yazarın kalemiyle dünya kamuoyuna bir kez daha duyurulmuş hem de İstanbul'dan Adapazarı'na getirilen annesi Zübeyde Hanım ile kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanım Gazi Mustafa Kemal tarafından karşılanmış olacaktı. Ancak görünürdeki bu sebeplerin dışında bahsi geçen seyahatin esas olarak Büyük Taarruz öncesinde Batı Cephesi'nin kuzey kanadının bizzat Gazi Mustafa Kemal tarafından teftiş ve son bir kez kontrol edilmesi gibi gizli bir amacının olduğu da bilinmektedir.¹⁷

Bu seyahat için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından ilgili mercilere gönderilen şifreyle seyahatin gerçekleşeceği güzergâh üzerinde ve gerekli yerlerde inzibatî tedbir alınmasının temin edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca güvenlik tedbirlerinden olarak TBMM Muhafız Taburu da Geyve'ye sevk ettirilmiştir.¹⁸ Bu seyahat sırasında Gazi Mustafa Kemal'in maiyetinde Bolu Mebusu Cevat Abbas (Gürer), Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir Bey, Başyaver Salih Bey, Yaver Muzaffer Bey, Erkân-ı Harbiye İrtibat Zabiti Şükrü (Ali) Bey, Riyaset Kalem-i Mahsusu'ndan Memduh Bey bulunmakta idi. Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa ile Büyük Taarruz konusunda yapılan görüşmenin ardından Gazi Mustafa Kemal hazırlanan özel bir tren ile maiyetiyle Sarıköy İstasyonu'na ulaşmış, buraya kadar kendisine eşlik eden Milli Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) ve yine davet üzerine

¹⁶ "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmit'te", *Dertli*, 20 Haziran 1922.

¹⁷ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C.I, AKDİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 228.

¹⁸ Muharrem Giray, "Büyük Türk Dostu Claude Farrère'in Atatürk'ü Ziyareti", *Yakın Tarihimiz*, Cilt II, s. 356.

bölgeye gelen Batı Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü) Beylerle yapılan toplantıda umumi taarruzun 1922 yılı ağustos ayı sonlarında yapılabileceğine dair bir görüş ortaya çıkmıştır.¹⁹ Bunun üzerine de taarruz hazırlıklarının hızlı bir şekilde tamamlanması kararlaştırılmıştır.²⁰ Gazi Mustafa Kemal bundan sonra yolculuğuna otomobille Nallıhan ve Bolu livası dâhilindeki Göynük üzerinden devam etmiştir. Gazi Mustafa Kemal maiyetindekiler ile Nallıhan'da bir gece geçirmiş,²¹ ertesi gün Göynük'e ulaşmış ve bu suretle öğle yemeği Göynük'te yenmiştir. Bu münasebetle Gazi Mustafa Kemal Batı cephesinin kuzey kanadında yer alan Bolu livası sınırlarını da müşahede etme fırsatı bulmuştur. Bu sırada askerî yetki alanı Bolu bölgesini de kapsayan Kocaeli Grubu Komutanı Halit (Karsıalan) Bey²² Yaveri Şadi Bey ile Gazi Mustafa Kemal'i karşılamak üzere Göynük'e gelmişlerdir.²³ Gazi Mustafa Kemal'in Göynük'e yapılan ziyaretinin planlandığından daha uzun sürdüğü anlaşılmaktadır. Zira burada tutuklu bulunan bir grup mahkûm kendisine dilekçe ile başvurarak haksız yere hapsedildiklerini ileri sürmüş ve Gazi Mustafa Kemal konu ile hususi bir surette ilgilenmek durumunda kalmıştı. Yaptırdığı incelemeler sonucunda bu mahkûmların haklı olduğunu müşahede eden Gazi Mustafa Kemal telgrafhaneye giderek Adliye Vekili ile haberleşmiş ve vekile haksız yere tutuklu bulunan bu mahkûmların salıverilmeleri ve sonuçtan kendisinin haberdar edilmesi yönünde talimat vermiştir.²⁴ Ardından Taraklı üzerinden 13 Haziran 1922 gecesi Geyve'ye ulaşmış ve geceyi Kocaeli Grubu Karargahı'nda geçirmiştir.²⁵

Bu süreç içinde Bolu'daki resmî erkân tarafından Gazi Mustafa Kemal'in Bolu livası dâhilinden geçerek İzmit'e ulaşacağı haberinin alındığı ve O'nu Göynük'te karşılayarak Bolu livası adına merasim düzenlemek üzere hususi bir heyetin tertip edildiği anlaşılmaktadır. Ancak Göynük'e gelişi ani ve habersiz olan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'in heyet tarafından planlanan merasim

¹⁹ Özalp, *age.*, s. 228.

²⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, AKD'TYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 442.

²¹ Sabahattin Özel, "Atatürk'ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, İstanbul, 2004, s. 146.

²² Gazi Mustafa Kemal'i Göynük'te karşılayan Halit (Karsıalan) Bey 21 Ocak 1921 tarihi itibarıyla Kolordu Komutanı yetkisiyle görev ve faaliyet alanı Bolu bölgesini de kapsayan "Kocaeli Grup Komutanlığı"na atanmış, bu görevini 12. Grup Komutanlığı'na tayin edildiği 4 Mayıs 1921 tarihine kadar sürdürmüştür (Evcin, *age.*, s. 587).

²³ Adnan Sofuoğlu, *Millî Mücadele Döneminde Kocaeli*, AKD'TYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 192.

²⁴ Giray, *agm.*, s. 357.

²⁵ Sabahattin Özel, *Millî Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005, s. 247.

eşliğinde karşılanması mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Bolu Mutasarrıfı Fahreddin Bey Gazi Mustafa Kemal'e 24 Haziran 1922'de çektiği bir telgrafla Bolu halkının kendisini karşılama şerefinden mahrum kaldığından dolayı büyük üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Gizli tutulduğu anlaşılan bu seyahat nedeniyle Bolu Mutasarrıfı Fahreddin Bey ile Gazi Mustafa Kemal arasında şu telgraf görüşmesi yapılmıştır:²⁶

"BMM Reisi Başkanmandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

"Liva mntukasında şeref-i kudüm-ı devletlerini büyük bir meserretle karşılamayı cana minnet bilüb bu hususla umümi hazırlıklar yapmakta iken teşrif ve azîmet-i samilerinin ani ve habersiz olması bu vazife-i mukaddesenin ifasından mahrum bırakmakla şu şerefli selâmdan mahrum olan ve na-kâbil telâfi bulunan teessürat-ı umûmiyenin iblağ ve lâyezal ve ebed nişan olan hissîyât-ı tâzîmkârenemiziñ Bolu nâmna arzına müsaade buyurulmasını istirham ederim.

Buna Gazi Mustafa Kemal'in TBMM Reisi ve Başkanmandan sıfatıyla 26 Haziran 1922 tarihli cevabî telgrafi şu şekilde olmuştur:

"24 Haziran 1922 tarihli telgrafnamenizi aldım. Hakkımda bütün liva abalisinin ibraz eylediği hissîyât ve tezahürât-ı samîmânenen pek mütebassis oldum. Teşekkürâtımın kendilerine iblağımı rica ederim.

Gazi Mustafa Kemal 14 Haziran 1922'de Geyve'den Adapazarı'na hareket etmiş ve burada daha önce planlandığı şekilde İstanbul'dan Adapazarı'na getirilen annesi Zübeyde Hanım ve kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanım ile Adapazarı Askerlik Dairesi Sabık Reisi Binbaşı Baha Bey'in evinde görüşme fırsatı bulmuştur. Bu vesileyle Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 tarihinden itibaren görüşemediği ailesi ile bir araya gelmiştir.²⁷

Adapazarı'ndan İzmit'e geçen Gazi Mustafa Kemal ile Claude Farrère arasında 18 Haziran 1922 tarihinde bir mülakat gerçekleşmiştir. Bu mülakat Avrupalı yetkin bir yazar aracılığıyla Millî Mücadele'nin meşruiyetinin dünya kamuoyuna bir kez daha açıklanmasına vesile olmuştur. Söz konusu yazar adına verilen çay ziyafeti sırasında Gazi Mustafa Kemal Anadolu'da Türklere hayat hakkı tanımak istemeyenlerin Türklerin Hristiyanlara zulmettiğini ileri sürmek suretiyle dikkatleri başka yöne çekmek istediklerini belirtmiş ve burada dikkat çekici bir ifade olarak: *"Türkiye halkı, asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış ve istiklâli bir lâzime-i hayatiye telakki etmiş bir kavmin kabraman evlâtlarıdır. Bu millet istiklâlsiz yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır."* diyerek Türk milletinin istiklal ve istikbaline göz diken işgalci devletleri kınayan bir nutuk irat etmiştir.²⁸ Gazi

²⁶ "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri", *Türkoğlu*, 2 Temmuz 1922.

²⁷ Sofuoğlu, *age.*, s. 192.

²⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 36-41.

Mustafa Kemal daha sonra annesi ve yolculuğu sırasında mülahazaya devam ettiği Claude Farrère ile Adapazarı'na dönmüş ve Claude Farrère buradan İstanbul'a hareket etmek üzere uğurlanmıştır. İstanbul'dan ayrılırken: "*hürriyet ve istiklali için giriştiği mücadelede kahraman Türk milletinin yakında muvaffak çıkmasını samimi hislerimle temenni ederim.*" şeklinde beyanda bulunan söz konusu yazar Fransa'ya döner dönmez Gazi Mustafa Kemal ve O'nun kumandasındaki Türk ordusu ile riyasetindeki Ankara Hükûmeti'nin çalışmaları hakkındaki beyanlarıyla Avrupa'da Türkler lehine kamuoyu oluşturulması konusunda etkin bir rol oynamıştır.²⁹

Geyve'ye gelen Gazi Mustafa Kemal Kocaeli Grubu Komutanı Halit (Karsıalan) Bey ile Geyve'de kuvvetlendirilen cepheyi teftiş etmiş, daha sonra 23 Haziran 1922 tarihinde Taraklı üzerinden Göynük'e geri dönmüştür. Burada ahalinin Gazi Mustafa Kemal'i karşılamak üzere derin bir sevinç içinde kasabanın dışına çıktığı görülmüştür. Gazi Mustafa Kemal maiyetiyle Göynük'te bir süre dinlenmiş ve yemek yemiştir. Yemekten sonra Nallıhan güzergâhıyla Ankara'ya doğru yola çıkmış³⁰ ve Göynük üzerinden Ankara'ya dönüş yolunda Gazi Mustafa Kemal'e annesi ve kız kardeşi de eşlik etmiştir.³¹ Böylece Gazi Mustafa Kemal Millî Mücadele'nin kritik bir döneminde önem arz eden bir seyahatini emniyetli bir güzergâh olarak görülen Bolu livası dâhilindeki Göynük'ten geçmek ve burada halkla temaslarda bulunmak suretiyle tamamlamıştır.

Gazi Mustafa Kemal'in 1934 Yılındaki Bolu Ziyareti

Bolu erkânı tarafından yapılan davetlere, girişimlere ve kendisinin de istemesine rağmen Gazi Mustafa Kemal'in Bolu sınırları dâhiline ikinci defa gelişi ancak İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen 18-23 Ağustos 1934 tarihli İkinci Türk Dil Kurultayı vesilesiyle olabilmıştır.³² Bu dönem Türk dili ve tarihi üzerine yapılan çalışmaların gündemde olduğu ve söz konusu çalışmalara son derece ihtimam gösterildiği bir dönem olarak dikkat çekmektedir.

Gazi Mustafa Kemal'in özellikle başkentten İstanbul'a yaptığı seyahatlerinde söz konusu dönem itibariyle önemli bir güzergâh olarak ön plana çıkan Ankara-Eskişehir-Bilecik-İzmit-İstanbul tren yolu hattını kullandığı bilinmektedir. Bahsi geçen hat Ankara'yı İstanbul'a bağlayan diğer bir hat olan Kızılcahamam-Gerede-Reşadiye-Bolu-Düzce-Adapazarı-İzmit karayoluna göre daha çok tercih edilmekte idi.

²⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.IV, AKDİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 491-492.

³⁰ Özel, *age.*, s. 277.

³¹ Kâzım Özalp, *Anılar-Belgeler*, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 232.

³² Önder, *age.*, s. 85.

Anadolu seyahatleri içinde Bolu vilayetine yapılacak yolculuk Riyaset-i Cumhuriyet makamı tarafından ancak 1934'te programa alınabilmiştir. Söz konusu döneme kadar biraz önce değindiğimiz üzere Bolu üzerinden İstanbul'a ulaşan karayolu güzergâhını görmeye imkân bulamayan Gazi Mustafa Kemal'in bunu bir fırsat telakki ederek seyahatini Bolu üzerinden gerçekleştirmek istediği anlaşılmaktadır.³³ Seyahat programına göre Gazi Mustafa Kemal ve maiyetindekiler resmi araçları ile Ankara'da başlayacakları yolculuklarını Kazan-Kızılcahamam-Gerede-Reşadiye-Bolu-Düzce güzergâhını takiben Adapazarı-İzmit yolu ile İstanbul'da sonlandıracaklardı.

Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'ya geleceği haberini Bolulular 1934 yılı temmuz ayı başlarında söz konusu seyahatin ön hazırlıklarını yapmak üzere şehre gelen Bolu Mebusu Cevat Abbas (Gürer) Bey'den³⁴ öğrenmişlerdir. Bolu'da Vali Ali Rıza (Oskay) ve Belediye Reisi Reşat (Aker) Beyler ile görüşen Mebus Cevat Abbas (Gürer) Bey bu şahıslara Reis-i Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'ya geleceği müjdesini vermiş, bu haber kısa zamanda bütün şehirde duyulmuştur. Gazi Mustafa Kemal'in 15 Temmuz 1934 tarihi itibarıyla Ankara'dan Kızılcahamam'a hareketi ve 17 Temmuz 1934 salı günü Bolu'yu şereflendireceği haberi Bolu ahalisi arasında büyük bir sevinç ve heyecan uyandırmış, bu büyük misafiri ağırlamak üzere vilayetin resmî erkânı tarafından derhâl hazırlıklara başlanmıştır.³⁵ Bu münasebetle bölgeye yapılacak seyahati organize etmek, vilayet dâhilinde yapılacak etkinlikleri belirlemek ve bunları uygulamaya geçirmek üzere ilk hazırlıklardan olarak bir "Tezyin ve Karşılama Heyeti" teşkil edildiği görülmektedir. Bu heyete Öğretmen Kadriye (Atay) ile İnhisarlar Müdürü'nün eşi Fakiha Hanımlar'ın ve şehrin tanınmış simalarından Hafız Murtaza (Damakoğlu) ile A. Muzaffer (Samur) Beyler'in dâhil edildiği ve Bolu'daki ziyaret programını organize etmek üzere derhâl çalışmalarına başlandığı

³³ Enver Konukçu, "Reis-i Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Bolu ve Sakarya Gezileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 37, Ankara, Mart 1997, s. 297.

³⁴ Cevat Abbas (Gürer) Bey 1915'te Anafartalar Grubu Kurmayı'nda görevlendirilmiş ve 1916'da Yüzbaşılığa nasbedilerek 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın yaverliğine tayin edilmiştir. Bu görevini uzun yıllar devam ettirerek Gazi Mustafa Kemal'in yakınında bulunan zevat içinde yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın tensibiyle Bolu livasından mebus intihabı için namzet gösterilmiş ve Osmanlı Meb'ûsân Meclisi'nin son dönemi için 8 Ocak 1920'de yapılan seçimde Bolu Mebusu seçilmiştir. İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmesi ile Ankara'ya ulaşarak TBMM 1-5. dönemlerinde Bolu mebusu olarak görev yapmıştır. Cevat Abbas Bey'in hizmetleri Bolulular tarafından da takdir edilmiş ve ona 1922 yılı Aralık ayına ait bir mazbata ile Bolu Belediyesi tarafından "Bolu Fahrî Hemşehriliği" unvanı verilmiştir (Evcin, *age.*, s. 721-723).

³⁵ "Gazi Hazretleri, Bugün Kızılcahamam Banyolarına Hareketleri Muhtemel", *Akşam*, 16 Temmuz 1934; Gazi Mustafa Kemal'in Kızılcahamam'a gideceği ve burada bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a hareket edeceği doğrultusunda Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir diğer haber için bkz.: "Reis-i Cumhuriyet Hazretleri, Bugün Kızılcahamam Banyolarını Teşrifleri Muhtemel", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1934.

anlaşılmaktadır. Bu anlamda Bolu Halk Fırkası binasının Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal'in şehirde ikamet edeceği yer olarak belirlenmesi ve binanın teşrifat işlerinin yapılması ele alınan ilk çalışmalar arasında yer almıştı.³⁶

13 Temmuz 1934 tarihi itibarıyla Dâhiliye Vekâleti'nden Bolu vilayetine ulaşan bir telgrafname ile Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'yu teşrifi resmi surette bildirilmiş ve bu nedenle karşılama tertibatına yönelik çalışmalar hızlandırılmıştı. Bu minvalde Gazi Mustafa Kemal ve maiyetindekilerin Bolu vilayeti sınırları içinde Gerede girişinden Hendek hududuna kadar vilayet yolları üzerinde ve şehirde güvenliğini sağlamak üzere merkezden verilen talimata da uygun olarak valilikçe ve komutanlıkça askerî tedbirler de alınmıştı.³⁷

Yapılan hazırlıkları son kez tetkik etmek üzere 15 Temmuz itibarıyla Bolu'ya tekrar gelen Mebus Cevat Abbas (Gürer) Bey bu münasebetle Vali, Belediye Reisi ve Garnizon Komutanı eşliğinde Halk Fırkası binasına çıkarak "Tezyin ve Karşılama Heyeti" ile görüşmüş ve yapılan çalışmaları gözden geçirmiştir. Bu sırada salonda yığılı halılar dikkatini çekmiş ve bunların Reis-i Cumhur'un geçeceği yol üzerine serilmek üzere istif edildiğini öğrenmiştir. Bunun üzerine heyete Gazi Mustafa Kemal'in böyle şeyleri sevmediğini ve gösterişten uzak kalınmasını istediğini belirterek O'nun: "*Ben Saltanat beveslisi değilim. Halktan biriyim. Cumhuriyet adamı olarak karşılanmak isterim*" şeklindeki sözlerini hatırlatmıştır.³⁸ Böylece Cevat Abbas (Gürer) Bey'in de vurguladığı üzere Gazi Mustafa Kemal'in bütün yurt içindeki seyahatlerinde olduğu gibi Bolu'da da resmîyetten ve her türlü gösterişten uzak olarak aracısız ve tabii bir şekilde halk ile samimi temaslarda bulunmak istediği anlaşılmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal'in Gerede ve Yeniçağa Üzerinden Bolu'ya Hareketi

Gazi Mustafa Kemal'e Bolu üzerinden İstanbul'a yaptığı seyahat sırasında kalabalık bir heyet eşlik etmekteydi. Türk Dil Kurultayı'na katılmak ve Gazi Mustafa Kemal'e seyahati sırasında refakat etmek üzere bir araya gelen bu heyette Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya), Gaziantep Mebusları Kılıç Ali ve Mehmet Nuri (Conker), Rize Mebusu Hasan Cavit (Belül), Bilecik Mebusu Salih (Bozok) Beyler, Ordu Müfettişi Fahreddin (Altay) Paşa, Prof. Dr. Afet (İnan) Hanım ve babası Bolu Mebusu İsmail Hakkı (Uzmay)³⁹ ile ilim ve tefekkür adamı Prof.

³⁶ Konukçu, "Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal...", agm., s. 297-298.

³⁷ Perk, *age.*, s. 34-36.

³⁸ Erkan Tüzün, "Atatürk Bolu'da", *Bolu Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı 1, Ankara, 1982, s. 8.

³⁹ Prof. Dr. Afet İnan'ın babası olan İsmail Hakkı Bey, İzmir Orman Müdürü iken TBMM'nin 4. dönemi için yapılan seçimlerde hem Bolu'dan hem de İstanbul'dan adaylığını koyan Salâh Cimcoz Bey'in İstanbul Mebusluğu'nu seçmesi üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası adayı olarak 6 Haziran 1931'de boşalan Bolu Mebusluğu'na seçilmiştir. TBMM 2. toplantı yılı başından

Dr. Fuat (Köprülü) Bey⁴⁰ gibi siyasi, askerî ve ilmi kişiliğiyle tanınan önemli simalar bulunmaktaydı. Gazi Mustafa Kemal'e seyahati sırasında eşlik eden ve böylelikle Bolu'yu görme ve Bolulularla temas kurma fırsatı da bulan heyet görüldüğü üzere mümtaz isimlerden müteşekkildi.

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal İstanbul'a makam aracılığıyla karayolu vasıtasıyla gitmek üzere yanı başında bahsi geçen isimler olduğu hâlde 16 Temmuz 1934 sabahı Ankara'dan hareket etmiştir. Bu güzergâh üzerindeki ilk önemli mevki durumunda olan Kazan Köyü yakınlarında mekteplerden öğretmen ve öğrenciler ile köylülerin heyeti karşıladığı görülmüştür. Karşılıyıcılar arasında yerel seçimlerde kadınlara seçilebilme hakkının tanınması neticesinde Kazan Köyü'ne muhtar seçilen Satı (Çırpan) Kadın da bulunmakta idi.⁴¹ Sırma işlemeli köy elbisesi ve yağız çehresiyle köyün muhtarı Satı Kadın Gazi Mustafa Kemal'i ayran içmeye ve bu vesileyle biraz dinlenmeye davet etmiş, bu sırada heyettekilere de köy hakkında bilgi vermiştir. Bu süreç içinde diğer köylüler de Gazi Mustafa Kemal'in sorularına yanıt vermişler, ancak bu açık sözlü, pratik zekâlı, saf ve temiz yürekli köylü kadın Gazi Mustafa Kemal'in daha çok dikkatini çekmiş ve kısa sürede takdirini kazanmayı başarmıştır. Nitekim yanındaki Mehmet Nuri (Conker) Bey'e: "Bak, işte milletvekili olacak kadın, bunu milletvekili yapacağız." demiş ve bu yöndeki çalışmalar için yetkililere gereken talimatı vermiştir. Bu sırada bu girişimin sadece Satı Kadın ile sınırlı kalmayacağı yönünde ifadelerde bulunmuştur.⁴² Nitekim bu vesileyle Satı Kadın 5. dönem mebus seçimlerinde Gazi Mustafa Kemal'in desteğiyle mebus seçilerek TBMM'de Türk kadınına temsil etmiş,⁴³ bu olay Türk demokrasi tarihi için önem arz eden önemli gelişmeler içinde yer almıştır.

Bu şekilde Kazan Köyü'nü geride bırakan heyet ardından Kızılcahamam'a ulaşmıştır. Burada da mntıkada bütün köylülerin yol boyunca toplanarak Gazi Mustafa Kemal'i büyük sevinç ve tezahürlerle karşıladıkları görülmüştür. Reis-i

---

dönem sonuna kadar Tarım Komisyonu'nda kâtip olarak çalışan İsmâil Hakkı Bey'in TBMM 5. döneminde bir kez daha Bolu Mebusluğu'na seçildiği görülmektedir (Evcin, *age.*, s. 740-741).

⁴⁰ Cahit Dinçtürk, *Bolu'dan Yetişenler*, Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Bolu, 1987, s. 10-11; Perk, *age.*, s. 33.

⁴¹ Önder, *age.*, s. 92.

⁴² Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 357-358.

⁴³ Milli Mücadele döneminde önemli yararlılıklar gösteren bir ailenin ferdi olan Satı Kadın 1890'da Kazan Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Harf inkılâbından sonra Millet Mektebi'nde okuma yazma öğrenmiş, 1933'te Kazan Köyü'ne muhtar olarak seçilmiştir. Gazi Mustafa Kemal'in takdirine mazhar olarak TBMM 5. dönem seçimlerinde mebus seçilmiştir. Satı Mustafa Kemal, Satı Kadın'ın adını Orta Asya Türkleri arasında ün yapmış bir kadına izafen "Hatı" olarak değiştirmiştir (Sibel Durmuş, *Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 69-72).

Cumhur geceyi burada Çamlık'ta hususi olarak hazırlanan çadırlarda geçirmiştir.⁴⁴

17 Temmuz sabahı Kızılcahamam'dan yola çıkan Gazi Mustafa Kemal refakatindeki zevat ile saat 12 civarında Bolu'nun Ankara sınırındaki Gerece kazasına vasil olmuştur. Bütün halkın kasabanın girişinde toplanarak Gazi Mustafa Kemal'i sevinç gösterileri eşliğinde coşkun bir tezahüratla beklediği ve Bolu Valisi Ali Rıza (Oskay) Bey'in⁴⁵ bir heyetle Gazi Mustafa Kemal'i vilayet sınırında karşıladığı anlaşılmaktadır. Cevat Abbas (Gürer) Bey'in telkin ve tavsiyelerine rağmen ağırlamada kusur etmek istemeyen Bolu erkânı kasabanın girişinden itibaren iki kilometrelik yola halı sermiştir. Gazi Mustafa Kemal ve maiyeti bu yolu takiben Gerece'nin güzel bir mesire yeri olan Arkut Dağı'ndaki Ramazan Dede Tepesi'ne ulaşmış ve burada ağırlanmıştır. Burada biraz dinlenilmiş ve öğle yemeği yenilmiştir.⁴⁶ Gazi Mustafa Kemal Gerece'ye hâkim bir mevkide bulunan Ramazan Dede Tepesi'ni kaplayan görkemli çamlardan ve bunların kokusunu etrafa yayan serinletici rüzgârdan etkilenmiş, bu münasebetle de buranın "Esentepe" adıyla anılmasını istemiştir.⁴⁷ Nitekim bu mesire alanının söz konusu seyahatin akabinde "Esentepe" adıyla anılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Öğleden sonra Bolu vilayeti dâhilindeki bir sonraki önemli durak yeri olan Reşadiye'ye doğru hareket edilmiştir. Bahsi geçen bölgede bulunan Çağa gölünün güneyinde konuşlanan kasabada halkın Gazi Mustafa Kemal'i yine

⁴⁴ "Reis-i Cumhur Hazretleri Dün Kızılcahamam Banyolarını Teşrif Buyurdular, Bugün Gerece Üzerinden Bolu'ya Hareket Ediyorlar", *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1934; "Reis-i Cumhur Hazretleri Kızılcahamam'ı Teşrif Ettiler", *Milliyet*, 17 Temmuz 1934; "Reis-i Cumhur Hazretleri Dün Kızılcahamam'ı Şerefliendirdiler; Bugün Bolu'ya Gidiyorlar", *Akşam*, 17 Temmuz 1934; "Gazi Hazretleri. Kızılcahamam'ı Teşrif Eden Reis-i Cumhur Hazretleri Bugün Gerece'den Bolu'ya Hareket Edecektir.", *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1934; "Reis-i Cumhur Hazretleri, Dün Kızılcahamam'ı Şerefliendirdiler, Bugün Bolu'ya Gidiyorlar", *Vakit*, 17 Temmuz 1934; Ayrıca bkz.; Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defteri (1931-1938)*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:8, Ankara, 1955, s. 294.

⁴⁵ Bolu Valisi Ali Rıza (Oskay) Bey 30 Aralık 1923'te kararname ile tahvilen Bolu Valiliği'ne atanmış, 6 Şubat 1924'te başladığı bu görevini Yozgat Valiliği'ne atandığı 1 Haziran 1925'e kadar sürdürmüştür. Ali Rıza Bey'in 20 Eylül 1931 tarihli kararname ile Bolu'ya tekrar vali olarak atandığı ve 31 Eylül itibarıyla görevine başladığı ve bu seferki görevini de 10 Eylül 1934 tarihine kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Gazi Mustafa Kemal'in 1934'te Bolu'yu ziyareti sırasında Bolu Valiliği görevinde Ali Rıza Bey bulunmaktadır. Gazi Mustafa Kemal, Bolu'da en yetkin mülki idare amiri olarak Ali Rıza Bey tarafından karşılanmış ve ağırlanmıştır (Evcin, *age.*, s. 485-487).

⁴⁶ "Gazi Hazretleri Dün Gerece ve Bolu'yu Şerefliendirdiler", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1934; "Reis-i Cumhur Hazretleri Gerece ve Bolu'da Coşkun Tezahüratla Karşılandılar", *Milliyet*, 18 Temmuz 1934; "Reis-i Cumhur Hazretleri, Bolu Halkı Büyük Reislerini İçten Gelen Tezahürlerle Karşıladı", *Vakit*, 18 Temmuz 1934.

⁴⁷ Enver Konukçu, "Atatürk ve Bolu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 54, Ankara, Kasım, 2002, s. 1040.

sevgi gösterileri ile karşıladığı anlaşılmaktadır. Burada bir kısım halkın Gazi Mustafa Kemal'e merkezî bir konumda bulunan Reşadiye'nin bir nahiye merkezi olması konusunda istirhamda buldukları görülmüştür. Bu teklifi uygun gören Gazi Mustafa Kemal kasabanın bir nahiye merkezi hâline getirilmesi için Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) ile Vali Ali Rıza (Oskay) Beylere derhâl talimat vermiş ve böylece konuya ilişkin çalışmalar kısa bir süre içinde sonuçlandırılmıştır.⁴⁸ Çağa gölünün Mengen tarafındaki dar vadide bulunan ve eskiden Çağa ismini taşıyan tarihî kasabanın asıl arazisi 1909'da meydana gelen büyük çaplı bir yangın münasebetiyle harap olmuş ve bu nedenle ahali gölün güneyinde Gölağzı adıyla anılan Gerede-Bolu kara yolu üzerindeki bugünkü yerine taşınmıştı. Yeni yerleşim yeri Sultan Mehmet Reşat döneminde (1909-1918) oluşturulduğu için Reşadiye adıyla anılmaya başlanmıştı. Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal ise kasabanın ve gölün Türkçe olan eski ve tarihî adıyla, yani tekrar "Çağa" olarak anılmasını istemiştir. Yangın nedeniyle tahrip olan eski yerleşim yeri ile karıştırılmaması için de bu yeni yerleşim bölgesi "Yeniçağa" şeklinde adlandırılmıştır.⁴⁹

Gazi Mustafa Kemal'in Bolu Şehir Merkezine Ayak Basışı ve Bolu Halkının Tezahüratı

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal 17 Temmuz 1934'te saat 17.00 civarında Bolu'ya vasil olmuştur. Basına yansıyan haberlere göre: "*Köylerden ve kasabalardan şehre gelen binlerce kişiden müteşekkil Bolu halkı kendileri için en büyük bayram addettiği bugünün neşe ve heyecanı içinde Gazi Mustafa Kemal'in geleceği yolu doldurmuş ve ulu halaskârlarını 'yaşa', 'varol' avazleriyle ve büyük tezahüratla*" karşılamışlardır.⁵⁰

Karşılama merasiminin yapılacağı Karga Tepesi ve Hisar Tepesi harman vakti olmasına rağmen büyük halaskârlarını sevgi ve içtenlikle karşılamaya gelen Bolulularla dolmuştur. Merasimin resmi erkânı arasında Vali Ali Rıza (Oskay),

⁴⁸ Perk, *age.*, s. 34; Bu şekilde Gerede kazası içinde Reşadiye Köyü ile diğer bir kısım köylerin kaza merkezine uzaklıkları ve coğrafi duruşları itibarıyla halk ve devlet işlerinin daha kolaylıkla görülebilmesi için merkezi Reşadiye Köyü olmak ve Gerede kazasına bağlı olmak üzere 17 köyden ibaret Yeniçağa adlı bir nahiye teşkili hakkında Bolu Vilayeti Umumi Meclisi ve İdare Heyetince hazırlanan kararname ve gereğini açıklayan layiha Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından 19 Aralık 1934'te Başvekâlet'e, oradan da 19 Ocak 1935'te Reis-i Cumhurluk makamına havale edilmiş ve söz konusu idari değişiklik Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet İnönü ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından 21 Ocak 1935'te kabul edilmiştir (Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı*, ADTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 177).

⁴⁹ İdris Keleş, *Yeniçağa Tarihi*, Yeniçağa Belediyesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 156.

⁵⁰ "Gazi Hazretleri Dün Gerede ve Bolu'yu Şerefliendirdiler", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1934; "Reis-i Cumhur Hazretleri Gerede ve Bolu'da Coşkun Tezahüratla Karşılandılar", *Milliyet*, 18 Temmuz 1934; Söz konusu resmi ziyaret ile ilgili olarak ayrıca bkz; Mehmet Zekâi Konrapa, *Bolu Tarihi*, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu, 1964, s. 731.

Belediye Reisi Reşat (Aker),⁵¹ askerî birlik komutanı ve subayları, Bolu Mebusları Mehmet (İlyaszâde) Şükrü (Güleç) ve Hasan Cemil (Çambel), yine bu dönemde hem Bolu'dan hem de İstanbul'dan mebus seçilmekle birlikte İstanbul mebusluğunu tercih eden Hüseyin Salâh (Cimcoz), sabık Bolu Belediye Reisi ve Bolu Ticaret ve Sanayi Odası Reisi (Hattatzâde) Mehmet Tahir (Hitit) ve ilerleyen süreçte Bolu Mebusu olarak TBMM'de bulunacak olan Celâl Sait (Siren) Beyler yer alıyordu. İlk olarak Kuruçay mevkiinde görülen Gazi Mustafa Kemal ile refakatindekileri taşıyan otomobiller Karga Tepesi eteklerinde durmuş ve bakımlı, şık, spor gömleği ve elindeki siyah kuşaklı beyaz fötr şapkası ile dikkat çeken Gazi Mustafa Kemal otomobilinden inerek şapkası ile halkı selamlamıştır. Burada Boluluların samimi ve coşkun tezahüratları ve sevgi gösterileri görülmüştür. Karşılama merasimine iştirak eden halkın büyük bir kısmının genç nüfustan oluşması, onları Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği olarak gören Gazi Mustafa Kemal'in mutluluğunu bir kat daha artırmıştır. Nitekim gülümseyerek yanındakilere: *"İşte Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği bunlardır. Bu gençlere değer vermeli ve en iyi biçimde yetiştirmeleri sağlanmalıdır. Çünkü Cumhuriyet bunların omuzlarında yükselecektir"* şeklinde bir açıklamada bulunmak suretiyle Türk gençliğine verdiği önemi Bolu'yu ziyareti vesilesiyle bir kez daha vurgulamıştır.⁵²

Bu kıymetli misafir için şehrin baştanbaşa süslediği ve Halk Fırkası binasında hususi bir daire hazırlandığı ve Gazi Mustafa Kemal'in maiyeti ile beraberindekilerin eşliğinde halkın yürekten gelen tezahürleri arasında ağırlanacağı Halk Fırkası binasına teşrif ettiği anlaşılmaktadır.⁵³ Bolu ovasına hâkim Hıdırlık Tepesi'nde inşa edilmiş olan Halk Fırkası binası söz konusu dönem itibariyle Karacasu, Ilıcalar, Mudurnu, Düzce, Sünnice dağları ve Gerede yönüne bakan manzarası ile Bolu'nun en güzel mevkilerinden birini teşkil

⁵¹ 17 Temmuz 1934'te Bolu'ya gelen Gazi Mustafa Kemal'i şehrin Belediye Reisi olarak karşılayan Reşat (Aker) Bey Akçaşehir'de dünyaya gelmiştir. Bolu Merkez Belediye Meclisi tarafından reisliğe seçilen Reşat Bey'in intihabı 3 Mayıs 1934 tarihli kararname ile tasdik edilmiştir. Şehirdeki eski hâl binasının ikmâl ve ıslahı, şehrin muhtelif yerlerine yangın havuzları ve su depolarının yapılması, Belediye Bando Teşkilatı'nın takviyesi ve ıslahı gibi çalışmalarında bulunmuştur. Aynı zamanda halk kültürü alanında yaptığı çalışmalarla da tanınan Reşat Bey birçok Bolu türküsünü derleyerek Ankara Radyosu'nda kayıt altına alınmasını sağlamıştır. Belediye Reisliği görevinden ayrıldıktan sonra İl Encümen Üyeliği görevinde bulunmuştur (Evcin, *age.*, s. 702-703).

⁵² Tüzün, *agm.*, s. 8-9.

⁵³ "Gazi Hazretleri Dün Gerede ve Bolu'yu Şerefliendirdiler", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1934; "Reis-i Cumhur Hazretleri Gerede ve Bolu'da Coşkun Tezahüratla Karşılandılar", *Milliyet*, 18 Temmuz 1934; Önder, Gazi Mustafa Kemal'in Hükümet binası ile Belediye'ye gelerek buradaki resmi ziyaretlerini tamamladıktan sonra Halkevi'ndeki istirahat mahalline geçtiğini belirtmektedir (Önder, *age.*, s. 93).

ediyordu.⁵⁴ Nitekim Gazi Mustafa Kemal, Halk Fırkası'nın taş merdivenlerinden çıkarken bir ara geriye dönüp Bolu ovasına göz gerdirmiş, Aladağ'ın sık ve laciverte çalan ormanının çarpıcı manzarasına uzun uzun bakarak yanı başındaki Recep Peker'e: "*Bolu'yu Ankara'dan önce görmeliydim*" demiştir. Bu söylemiyle Gazi Mustafa Kemal'in bir latife etmek suretiyle Bolu'yu daha önce ziyaret edemeyişinden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmek istediği anlaşılmaktadır. Bolu şehrinin Gazi Mustafa Kemal üzerinde yarattığı etki ve söylediği bu sözler halk tarafından daha sonra Gazi'nin Bolu'yu başkent yapmadığına hayıflandığına bile yorulmuştur.⁵⁵ Basına yansıyan haberlere göre vilayetin tabii güzelliklerini çok beğenen Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'da bir müddet kalacağı ümit edilmişti.⁵⁶

Fırka binasındaki odasında bir süre istirahate çekilen Gazi Mustafa Kemal'in takiben yetkililerden vilayetin sorunları hakkında bilgi aldığı, gerekli gördüğü konularda ilgililere talimat verdiği ve bu vesileyle Bolu'da yapılan çalışmalar ile vilayetin genel durumundan memnuniyetini dile getirdiği anlaşılmaktadır.⁵⁷

Gazi Mustafa Kemal söz konusu geceyi Bolu'da geçirmiştir. Basına yansıyan haberlerden anlaşıldığı üzere gece Gazi Mustafa Kemal'in şerefine şehir baştanbaşa aydınlatılmış, Halk Fırkası binası etrafında eğlenceler tertip edilmiş, gençler milli oyunlar oynamışlar ve büyük bir fener alayı düzenlemiştir. Özellikle gençler heyecanlı hitabeleriyle Gazi Mustafa Kemal'e olan inanç ve bağlılıklarını dile getirmişler, bu hitabeler halkın memnuniyetine sebep olmuş ve alkışlarla karşılık görmüştür. Bu tezahüratı ikamet ettiği Halk Fırkası binasının önüne çıkarak takip eden Gazi Mustafa Kemal Boluluların bu yakın ilgisi karşısında duygulandığını ifade etmiş ve onlara teşekkürlerini beyan etmek suretiyle bu coşkudan memnuniyetini dile getirmiştir. Akşam saat 20.30 civarında Bolu Halkevi'nde başlayan yemek aynı heyecan ve neşe ile geç vakte kadar devam etmiştir.⁵⁸

Gazi Mustafa Kemal'in Bolulu aşçısının hazırladığı yemek masasının Çankaya'daki mutut sofrayı aratmayacak şekilde kalabalık olduğu görülmüş ve

⁵⁴ Konukçu, "Atatürk ve Bolu", agm., s. 1039.

⁵⁵ Tüzün, agm., s. 9.

⁵⁶ "Gazi Hazretlerinin Seyahatleri, Bolu Büyük Sevinç ve Neşe İçindedir", *Akşam*, 18 Temmuz 1934; "Reis-i Cumhur Hazretleri, Gazi Hazretleri Gerede'ye uğrayarak Bolu'yu Teşrif Etti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1934.

⁵⁷ Tüzün, agm., s. 9.

⁵⁸ "Büyük Reisi Düzce, Adapazar ve İzmit'te Binlerce Vatandaş Coşkun Tezahüratla Karşıladılar" *Milliyet*, 19 Temmuz 1934; "Gazi Hazretleri, Bolu Halkı Ulu Rehberi Coşkun Tezahüratla Karşıladılar", *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Temmuz 1934; Ayrıca bkz.; "Gazi Hazretleri Sabaha Karşı Teşrif Ettiler. Her Tarafta Halk Büyük Tezahüratta Bulundu.", *Akşam*, 19 Temmuz 1934; "Bolu'da Gazi Hazretleri Şerefine Tezahürat", *Vakit*, 19 Temmuz 1934; "Gazi Hazretleri, Bolu'da", *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1934; Ayrıca bkz.; Şahingiray, *age.*, s. 295; Önder, *age.*, s. 86.

burada konu edilen mülahazalar siyasi, sosyal ve kültürel meselelere odaklanmıştır. Bu konular nihayetinde söz konusu dönem itibariyle gündemde olan dil ve tarih meselelerine gelmiş ve söyleşiler sırasında Bolu'nun genç, çalışkan, münevver ve sosyal faaliyetleri ile dikkat çeken hanımlarından Bâhire (Morova) Hanım'ın söylemleri Gazi Mustafa Kemal'in ilgisini çekmiştir. Bu nedenle Bâhire Hanım'a çeşitli konularda sorular yöneltilmiş ve onunla fikir teatisinde bulunmuştur. Nihayetinde Türk dili çalışmaları kapsamında öz Türkçeye yönelişin olduğu bu dönemde cereyan eden söz konusu mülahazaların da etkisiyle: *“Senin adın bundan sonra Bediz olsun.”* diyerek Türkçede “süs ve nakış” anlamına gelen “Bediz” ismini bir kâğıda yazarak Bâhire Hanım'a vermiş, Bâhire Hanım da Gazi Mustafa Kemal'e bu kâğıdın altına imza attırmak suretiyle bu gecenin anısını ölümsüzleştirmiştir. Takiben Gazi Mustafa Kemal'in Bâhire Hanım'a *“Seninle, Türk kadınının temsilcisi olarak Meclis'te çalışmak isterim.”* diyerek önemli bir teklifte bulunduğu görülmüştür. Nitekim Bolu'da cereyan eden bu fikir teatisinin ve ciddi teklifin eseri olarak Bâhire Hanım 1935 yılı genel seçimlerinde Konya'dan mebus seçilerek TBMM'ye iştirak etmiştir.⁵⁹ Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'da bulunduğu gece, akşam yemeğine Ticaret Odası Reisi sıfatıyla davet edilen Tefvik (Atay) Bey söz konusu konuya ilişkin Bolu'nun yakın tarihi ile ilgili bir anısını şu şekilde anlatmıştır:⁶⁰

“Yemekte Türk kadınının tarihteki yeri Sayın Fuat Köprülü ve Sayın Afet İnan tarafından karşılıklı incelendi. Sofrada bulunan zevât fikirlerini açıkladılar. Neticede kadınlarımızın TBMM'de hizmet verebilecekleri kararlaştırıldı. Atatürk, bu konunun Millet Meclisi'nde müzakere edilmesini ve kanunlaşmasını temin etmek üzere, Sayın Şükri Kaya'ya vazifelendirdi. Sabahın 4'üne kadar devam eden yemek, neşe ve heyecanla geçti. Binanın dışında ise halk coşkun tezahüratta bulunuyordu.”

Gazi Mustafa Kemal'in mesaisi ve teşvikiyle Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını elde etmesinde önemli bir müzakere bu şekilde Bolu'da gerçekleşmiştir.

Gazi Mustafa Kemal'in güzel sanatlara olan ilgisi bilindiğinden ötürü halk kültürü alanındaki çalışmalarıyla da tanınan Belediye Reisi Reşat (Aker) Bey'in girişimleriyle yemek sırasında musikiye ve halk oyunlarına da yer verildiği görülmüştür. Ağrlama programında yer alan ince saz tarafından icra edilen “Hani Ya Sen Benimdin” ve “Maya Dağdan Kalkan Kazlar” gibi Türk

⁵⁹ Tüzün, agm., s. 10; 1897'de Bosna'da dünyaya gelen ve ilk ve ortaöğrenimini Bolu'da tamamlayan Bâhire Bediz Hanım, Bolu Kız Sanat Mektebi'nde resim öğretmenliği yapmıştır. Bolu Belediye Meclisi üyeliğinde, Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatında ve Halkevi'nde görev almıştır. Bolu'yu ziyareti sırasında Gazi Mustafa Kemal'in takdirine mazhar olan ve bu münasebetle Gazi'nin tavsiye ve telkiniyle Konya'dan mebus seçilen Bâhire Bediz Hanım'ın Türkiye'de kadın haklarının sağlanması konusunda önemli gayretler sarf ettiği anlaşılmaktadır (Evcin, *age.*, s. 761).

⁶⁰ Dinçtürk, *Bolu'dan Yetişenler*, s. 10-11.

musikisinden sevdiği şarkılara Gazi Mustafa Kemal de yanındaki zevatla katılım sağlamış, zeybek oynamaya kaldırdığı erkâna kendisi de eşlik etmiştir.⁶¹

Bolu'da uyandığı 18 Temmuz sabahında Gazi Mustafa Kemal kendisini ziyarete gelen heyetleri kabul etmiş ve halkın dilek ve isteklerini dinlemiştir.⁶² Bu sırada Ankara'dan alınan bir telgrafın Gazi Mustafa Kemal'in keyfini kaçırmıştır. Gelen haberler, Kuşadası'nın 30 km güneyinde Dipburnu önlerinde bir Yunan teknesine Türk karasularına girdiği gerekçesiyle ateş açıldığı, buna karşılık Yunan yetkililerince olayın protesto edildiği yönünde idi. Konuya ilişkin gerekli bilgileri alıp olayı değerlendikten sonra Bolu Mebusu Cevat Abbas (Gürer) Bey'e Ankara'ya gönderilmek üzere, Türk askerinin mevcut duruma göre üzerine düşen yasal vazifeyi yaptığı yönünde cevabî bir telgraf yazdırmış ve Dişçileri Vekâleti'nin telaş etmesine mahal olmadığına temas etmiştir.⁶³

⁶¹ Perk, *age.*, s. 36.

⁶² Önder, *age.*, s. 93.

⁶³ Tüzün, *agm.*, s. 10; Gerek Reuter Haber Ajansı'ndan alınan gerekse Türk basınına yansıyan haberlere göre de olayın bu şekilde cereyan ettiği anlaşılmaktadır. 14 Temmuz 1934 tarihinde Yunanistan'ın hâkimiyetindeki Sisam Adası'nı ziyaret etmekte olan Devonshire adlı gemiye mensup üç İngiliz zabıtın bir yelkenli kayak ile hareket ederken Türk karasularına girdikleri ve Dipburnu sahilinde karaya çıkmaya teşebbüs ettikleri, buna karşılık kimlikleri meçhul bu şahıslara Türk sahil muhafızları tarafından uyarda bulunulduğu, ancak söz konusu şahısların bu uyarılara kulak asmayıp kaçmaya yeltendikleri, havaya atılan uyarı ateşine rağmen durmayan bu şahıslara açılan ateş sonucunda kayıktaki bir doktor mülazımın hayatını kaybettiği, bir mülazımın da yaralandığı anlaşılmaktadır. Olay İngiliz ve Türk Hâriciye Vekâletleri arasında bir dizi görüşmeye ve hareketliliğe neden olmuş, nihayetinde olayda her iki tarafın da bir suinayet beslemediği kabul görmüştür ("Kuşadası'nın Cenubunda Bir Hâdise", *Milliyet*, 17 Temmuz 1934; "Kuşadası Hâdisesi", *Milliyet*, 18 Temmuz 1934; "Muhtelit Bir Tetkik Heyetinin Teşkili İsteniyor", *Milliyet*, 19 Temmuz 1934; "Kuşadası Civarında Bir Hâdise", *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1934; "Kuşadası Sahilinde bir Hâdise", *Akşam*, 17 Temmuz 1934; "Kuşadası Hâdisesi", 18 Temmuz 1934; "Dipburnu Hadisesi Hakkında", *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Temmuz 1934).

Fotoğraf: Gazi Mustafa Kemal'in Bolu ziyareti sırasında karşılanışı ve halkevinin hatıra defterine yazdığı satırlar (18 Temmuz 1934).

Gazi Mustafa Kemal söz konusu günde Bolu'dan ayrılırken kendisi için ayrılan özel deftere: "Bolu Halkevi'nde bir gece kaldım. Bolu'nun güzelliğinden, halkın coşkulu sevinçlerinden çok mütebassis oldum." yazarak Bolu'nun doğal güzelliklerinden etkilendiğini ve Bolululardan memnuniyetini dile getirmiştir.⁶⁴

Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'dan Ayrılışı ve Düzce Üzerinden İstanbul'a Hareketi

Bolu şehir merkezindeki ziyaret programını tamamlayan Gazi Mustafa Kemal halkın coşkulu kalabalığı içinde Düzce'ye uğurlanmıştır. Vilayet ve belediye yetkilileri ile vilayetin diğer ileri gelenleri şehrin kuzeybatı yönündeki Ayrılık Çeşmesi'ne kadar yolculuğa refakat üzere kafilayı takip etmişlerdir. Bolu-Adapazarı yolu üzerinde tadilat yapan işçileri gören Gazi Mustafa Kemal'in bu işçilerle bir süre sohbet ettiği ve vali ile diğer yetkililere

⁶⁴Tüzün, agm., s. 10.

Ankara ve İstanbul arasında önemli bir geçiş noktası olan bu güzergâhtaki yol çalışmalarının hızlandırılması yönünde talimat verdiği anlaşılmaktadır.⁶⁵

Gazi Mustafa Kemal ve maiyetindekiler Bolu Dağı Derbendi, Bakacak, Darıyeri, Kaynaşlı, Üçköprü yolu ile Düzce'ye gelmiş, burada da coşkun bir tezahürat ile karşılanmışlardır. Bolu caddesi üzerindeki bir çeşme önünde otomobilden inerek kendisini karşılayan muallimlerle hasbîhâl eden Gazi Mustafa Kemal⁶⁶ yol boyunca gördüğü çocuklarla ilgilenmiş; Kaymakam, Belediye Reisi ve yörenin ileri gelenleriyle kısa bir sohbette bulunmuştur.⁶⁷ Aziziye, Mergiç, Kapıcı, Çilimli sapağı, Karaköy yolu ile ulaşılan Düzce ovasının batı ucundaki küçük bir tepenin eteğinde bulunan Selamlar köyünde⁶⁸ kendisine ikram edilen soğuk ayrıntı içtikten sonra yola devam edilmiştir. Köylülerin candan yakınlığından etkilenen Reis-i Cumhuriyet ve refakatçileri Düzceli bir usta tarafından Meşrutiyet'in ilânının bir hatırası olarak inşa edilen bir çeşme başında su şırıltıları eşliğinde kısa bir süre dinlenmişlerdir. Seyahat programının akışını bozmamak için burada fazla oyalanmadan harekete geçen kafiye Cumayeri Sapağı Gümüşova/Kışla güzergâhını takip ederek Hendek üzerinden Adapazarı sınırlarına girmiştir.⁶⁹ Gazi Mustafa Kemal'in imzasıyla çıkan 19 Temmuz 1934 tarihli kararname ile Bolu Vilayeti'nin Düzce kazasına bağlı Kaynaşlı, Gündoğdu, Gölyaka ve Akçaşehir nahiyeleri lağvedilmiş ve bu nahiyelere bağlı bir kısım köyler yeni teşkil edilen Akçakoca kazasına ve bazı köyler ise Düzce

⁶⁵ Bu konuya ilişkin Bolu'nun tanınmış simalarından Muhsin Karamanoğlu tarafından anlatılan bir anı için bkz.; Cahit Dinçtürk, *Hikâye, Fıkra, Masal ve Atasözleri ile Bolu Günleri*, Kemal Matbaası, Bolu, 1991, s. 3.

⁶⁶ "Büyük Reisi Düzce, Adapazar ve İzmit'te Binlerce Vatandaş Coşkun Tezahüratla Karşıladılar", *Milliyet*, 19 Temmuz 1934; "Gazi Hazretleri Sabaha Karşı Teşrif Ettiler. Her Tarafıta Halk Büyük Tezahüratta Bulundu.", *Akşam*, 19 Temmuz 1934.

⁶⁷ Yücel Özkaya, "Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 4, Sayı 14, Ankara, Kasım 1994, s. 209.

⁶⁸ Prof. Dr. Enver Konukçu bu köyün adını İbrahim Ağa köyü olarak zikretmekte ve Gazi Mustafa Kemal'in seyahati sırasında köy ahali tarafından karşılanmasından ötürü köyün adının Selamlar olarak değiştirildiğini ifade etmektedir (Konukçu, "Reis-i Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal...", agm., s. 303); Gazi Mustafa Kemal'in köyü ziyareti münasebetiyle 1984'ten itibaren her yıl 18 Temmuz'da yapılan resmi kutlama törenlerinde de görüldüğü üzere yöre halkının hafızasında da köye Selamlar isminin bizzat bu karşılamadan ötürü Gazi Mustafa Kemal tarafından verildiği şeklinde bir bilgi yer almaktadır. 1925 yılına ait Bolu Vilayeti Salnamesi'nde ise Düzce kazasına bağlı köyler arasında İbrahim Ağa adlı bir köy adına rastlanmamakta ancak Selamlar adlı bir köy ismi bulunmaktadır (*Bolu Vilayeti Salnamesi, 1341*, Bolu Hükümet Matbaası, s. 492; Ayrıca 23 Ocak 1930 tarihli Bakanlar Kurulu kararname ile Düzce kazasının Selamlar köyünde Gümüşova namıyla yad edilmek üzere bir nahiye teşkil edildiği anlaşılmaktadır (Şaşmaz, *age.*, s. 167-168); Bu verilerden de hareketle Selamlar köyünün adının Düzce üzerinden geçerken Gazi Mustafa Kemal tarafından verildiğine dair bilginin yanlış olduğunu ifade etmek durumundayız.

⁶⁹ Konukçu, "Reis-i Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal...", agm., s. 303.

kazasının Gümüşova nahiyesine bağlanmıştır.⁷⁰ Hazırlık çalışmaları önceden başlamış olmakla birlikte bu idari değişikliğin Gazi Mustafa Kemal'in Bolu ziyaretinin hemen akabinde gerçekleşmiş olması dikkat çekmektedir.

Gazi Mustafa Kemal ve maiyeti Bolu vilayeti sınırlarından çıktıktan sonra Hendek ve Adapazarı'nda da kısa molalar vermiş ve seyahat buradan itibaren tren vasıtasıyla devam etmiştir. Haydarpaşa'ya varan Gazi Mustafa Kemal ve maiyetinin seyahati Dolmabahçe Sarayı'nda son bulmuştur.⁷¹ Gazi Mustafa Kemal'in Bolu yolu üzerinden İstanbul'a seyahatine vesile olan İkinci Türk Dil Kurultayı ise 18 Ağustos 1934 tarihinde Reis-i Cumhur sıfatıyla yine bu büyük devlet adamının riyasetinde toplanmıştır.

1935'te Bolu Belediyesi tarafından yayımlanan kutlama kitabında Gazi Mustafa Kemal'in Bolu ziyareti ve bıraktığı izler ile ilgili dikkat çekici şu ifadeler yer verildiği görülmektedir:⁷²

"Yıllarca bekeledikten, yolunu gözledikten sonra Bolulular Atatürk'ü 17 Temmuz 1934'te aralarında gördüler. Bolulular böyle bir günü o kadar çok beklemişlerdi ki daha Atatürk Gerede'den çıkmadan Bolu'nun doğu tarafı, Hisar'ın altı binlerce insanla dolmuştu. O'nu ilk görmek kıvancını kimse ötekine vermek istemiyordu. Nihayet geldi, aramızza girdi, doya doya gördük. Güzel Bolumuzu beğendi. İki gün içinde O'nu aramızda o kadar benimsemiştik ki gidişi ile Bolu bomboş gibi oldu.

Bolu, O'nun Bolu'ya ayak bastığı günü, 17 Temmuz gününü bayram günü olarak kabul etti. Her yıl 17 Temmuz sonsuz bir coşkunlukla kutlanılır. Şimdi her yıl tekrarlanan bu büyük günde bütün Boluluların aradığı, hasretle gözlediği bir çehre var. Bir kere aralarında gördükleri büyük Türk'ü bir daha aralarında görmek.

17 Temmuz, bu büyük günü Bolululara hatırlattığı için onları ne coşkun bir sevinç içinde çırpındırıyor, onu bir daha görmek arzusu da içlerini o kadar sarsmaktadır. Bolu şarşı (şehri) hummalı bir çalışma ile boyuna güzelleşiyor. Bu niçin biliyor musunuz? Nasıl olsa en büyük Türk bir daha gelecek. Bolu'ya ayak bastığı günden beri onu bir daha gelecek umudu ile Boluluların nasıl çalıştığını görsün diye. "

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'yu ziyareti halk üzerinde büyük bir heyecan uyandırmış ve bir mutluluk vesilesi olmuştur. Ayrıca bu söylemler Boluluların Gazi Mustafa Kemal'in ilke ve inkılâpları doğrultusunda şehirlerini mamur ve müreffeh bir hâle getirmek konusundaki çalışma azimlerine işaret etmesi bakımından da önem arz etmektedir. Bu gelişmelerden hareketle Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'yu ziyaret ettiği 17 Temmuz gününün Bolulularca her yıl coşkun tezahürat ve sevgi gösterileriyle kutlanmaya başlandığı görülmektedir.

⁷⁰ Şaşmaz, *age.*, s. 153.

⁷¹Şahingiray, *age.*, s. 295.

⁷² *Cumhuriyetin XII. Yıldönümü, Kutulama, 29 İlk Teşrin 1935, Bolu Urayı, İstanbul, 1935, s. 1.*

Sonuç

Gazi Mustafa Kemal'in Anadolu'daki tüm şehirlere yaptığı seyahatlerde olduğu gibi Bolu şehri dâhilindeki ziyaretleri de halkta büyük bir heyecan ve coşkunluk yaratmıştır. Bu durum Türk milletinin bir cüzü olan Bolu halkının gerek Millî Mücadele döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde liderine ve kurtarıcısına olan güven ve bağlılığının bariz bir göstergesi olmuştur.

Millî Mücadele döneminde merkezi konumu itibariyle stratejik bir öneme sahip olan Bolu livasının Göynük kazasına yaptığı ziyareti vesilesiyle Gazi Mustafa Kemal Büyük Taarruz öncesinde yakından ilgili olduğu Batı Cephesi'nin kuzey kanadında yer alan bölgeyi teftiş etme ve halkın moral durumunu gözlemlene fırsatı bulmuştur.

Cumhuriyet döneminde ise Gazi Mustafa Kemal Gerede ve Yeniçağa üzerinden geldiği Bolu'da resmi bir program dâhilinde ağırlanmıştır. Bu ziyaret Gazi Mustafa Kemal'e bölgedeki siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi gelişmeleri inceleme, yeni rejimin bölgeye sağladığı kazanımları bizzat müşahede etme ve yeni siyasi kararlar alma imkânı sağlamıştır. Bu seyahatin TBMM 5. dönem seçimlerine iştirak ederek mebus seçilen Satı (Çarpan) ve Bâhire Bediz (Morova) gibi iki kadın adaya vesile olması bunun en bariz örnekleri arasında yer almaktadır. Bu seyahat vasıtasıyla, Millî Mücadele döneminde bölgede meydana gelen ayaklanmalar nedeniyle Gazi Mustafa Kemal'in Bolu ve çevresine kırgınlık beslediğine dair düşüncelerin yıkıldığını ifade etmek mümkündür. Ziyareti sırasında Gazi Mustafa Kemal Bolu şehrindeki değişimlerden ve gelişmelerden memnuniyet, Bolu halkının yoğun ilgisinden ise mutluluk duymuştur.

Bu önemli ziyaret Bolu halkının hafızında unutulmayacak bir anı olarak yer etmiştir. Bolulular Gazi Mustafa Kemal'in Bolu'ya geldiği 17 Temmuz 1934 tarihinin anısını yaşatmak üzere söz konusu tarihte her yıl çeşitli sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemeyi ve ona olan sevgi ve saygılarını bu münasebetle tekrar dile getirmeyi kendilerine vazife edinmişlerdir.

Kaynaklar

ATATÜRK Mustafa Kemal (1997) *Nutuk (1919-1927)*, AKD'TYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1997) Cilt II, AKD'TYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

"Bolu Heyeti Paşa Hazretleri Nezdinde", *Vakit*, 21 Nisan 1923.

"Bolu'da Gazi Hazretleri Şerefine Tezahürat", *Vakit*, 19 Temmuz 1934.

"Büyük Reisi Düzcü, Adapazar ve İzmit'te Binlerce Vatandaş Coşkun Tezahüratla Karşıladılar" *Milliyet*, 19 Temmuz 1934.

Cumhuriyetin XII. Yıldönümü, Kutulama, 29 İlk Teşrin 1935 (1935) Bolu Urayı, İstanbul.

"Davet Heyeti", *Türkoglu*, 15 Nisan 1923.

- DİNÇTÜRK Cahit (1987) *Bolu'dan Yetişenler*, Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Bolu.
- _____ (1991) *Hikâye, Fıkra, Masal ve Atasözleri ile Bolu Günleri*, Kemal Matbaası, Bolu.
- DUROĞLU Sibel (2007) *Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ERDEHA Kâmil (1975) *Millî Mücadele'de Vîlayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EVCİN Erol (2013) *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Birakanlar)*, AKD'TYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- _____ (2012) Bolu Basımında Millî Mücadele, *Bellekten*, Cilt LXXVI, Sayı 277 (Aralık), ss.973-1034.
- _____ (2012) Bolu Livası'nda Kurulan Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri ve Faaliyetleri, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara, Sayı 49 (Bahar), ss.75-126.
- _____ (2011) Millî Mücadele Döneminde Bolu Livası'nda Düzenlenen Mitingler, İhtifaller ve Tezâhürât, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, Sayı 80 (Temmuz) ss.241-292.
- “Gazi Hazretleri, Bolu Halkı Ulu Rehberi Coşkun Tezahürlerle Karşıladılar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Temmuz 1934.
- “Gazi Hazretleri, Bolu'da”, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1934.
- “Gazi Hazretleri, Bugün Kızılcahamam Banyolarına Hareketleri Muhtemel”, *Akşam*, 16 Temmuz 1934.
- “Gazi Hazretleri Dün Gerede ve Bolu'yu Şerefliendirdiler”, *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1934.
- “Gazi Hazretleri. Kızılcahamam'ı Teşrif Eden Reis-i Cumhuriyet Hazretleri Bugün Gerede'den Bolu'ya Hareket Edecektir”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1934.
- “Gazi Hazretleri Sabaha Karşı Teşrif Etiler. Her Tarafa Halk Büyük Tezahüratta Bulundu”, *Akşam*, 19 Temmuz 1934.
- “Gazi Hazretlerinin Seyahatleri, Bolu Büyük Sevinç ve Neşe İçindedir”, *Akşam*, 18 Temmuz 1934.
- “Gazi Paşamızı Davet”, *Dertli*, 17 Nisan 1923.
- “Gazi Paşamızın Seyahatleri”, *Türköğlü*, 25 Mart 1923.
- “Gelenler”, *Türköğlü*, 29 Nisan 1923.
- GİRAY Muharrem, Büyük Türk Dostu Claude Farrère'in Atatürk'ü Ziyareti, *Yakın Tarihimiz*, Cilt II, ss.356-358.
- HAYIRLIOĞLU Yakup (2001) *Atatürk'ün Yurt Gezileri ve Bu Gezilerin Türk Halkına Kazandırdıkları*, Cem Ofset Matbaacılık, (y.y.).
- İNAN Afet (2007) *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KELEŞ İdris (2007) *Yeniçağa Tarihi*, Yeniçağa Belediyesi Yayınları, Ankara.

- KONRAPA Mehmet Zekâî (1964) *Bolu Tarihi*, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu.
- KONUĞÇU Enver (2002) Atatürk ve Bolu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 54 (Kasım), Ankara, ss.1035-1045.
- _____ (1997) Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Bolu ve Sakarya Gezileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 37 (Mart), Ankara, ss.293-317.
- _____ (1994) Sine-i Millete İltica Eden Meclis-i Meb'usân-ı Osmanî Reisi Celâleddin Arif Bey'in Ankara Yolculuğu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt X, Sayı 28, Ankara, ss.77-87.
- "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri", *Türkoğlu*, 2 Temmuz 1922.
- "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmit'te", *Dertli*, 20 Haziran 1922.
- ÖNDER Mehmet (1975) *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ÖZALP Kâzım (2011) *Anılar-Belgeler*, Demkar Yayınevi, İstanbul.
- _____, *Millî Mücadele / 1919-1922* (1998), Cilt I, AKDİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZEL Sabahattin (2004) Atatürk'ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, İstanbul, ss.145-175.
- _____ (2005) *Millî Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul.
- ÖZKAYA Yücel (1994) Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 4, Sayı 14 (Kasım), Ankara, ss.185-212.
- _____ (1988), İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçış Olayı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt V, Sayı 13, Ankara, ss.127-143.
- PERK Haluk (2011) *Vali Ali Rıza Oskay'ın Hatıratında Bolu ve Atatürk'ün Bolu'ya Gelişi*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, Bolu.
- "Reis-i Cumhur Hazretleri, Bolu Halkı Büyük Reislerini İçten Gelen Tezahürlerle Karşıladi", *Vakit*, 18 Temmuz 1934.
- "Reis-i Cumhur Hazretleri, Bugün Kızılcahamam Banyolarını Teşrifleri Muhtemel", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1934.
- "Reis-i Cumhur Hazretleri, Dün Kızılcahamam'ı Şereflendirdiler, Bugün Bolu'ya Gidiyorlar", *Vakit*, 17 Temmuz 1934.
- "Reis-i Cumhur Hazretleri Dün Kızılcahamam Banyolarını Teşrif Buyurdular, Bugün Gerede Üzerinden Bolu'ya Hareket Ediyorlar", *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1934.
- "Reis-i Cumhur Hazretleri Dün Kızılcahamam'ı Şereflendirdiler; Bugün Bolu'ya Gidiyorlar", *Akşam*, 17 Temmuz 1934.
- "Reis-i Cumhur Hazretleri, Gazi Hazretleri Gerede'ye uğrayarak Bolu'yu Teşrif Etti", *Hâkimiyet-i Millîye*, 18 Temmuz 1934.
- "Reis-i Cumhur Hazretleri Gerede ve Bolu'da Coşkun Tezahüratla Karşılandılar", *Milliyet*, 18 Temmuz 1934.

“Reis-i Cumhur Hazretleri Kızılcahamam’ı Teşrif Ettiler”, *Milliyet*, 17 Temmuz 1934.

SARIHAN Zeki (1996) *Kurtuluş Savaşı Günüğü*, Cilt IV, AKDİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SOFUOĞLU Adnan (2006) *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

ŞAHİNGİRAY Özel (1955) *Atatürk’ün Nöbet Defteri (1931-1938)*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:8, Ankara.

ŞAŞMAZ Musa (2013) *Türkiye’nin İdari Taksimatı*, ADİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

TÜZÜN Erkan (1982) Atatürk Bolu’da, *Bolu Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı 1, Ankara, ss.7-10.

YALÇIN Durmuş ve Diğerleri (2002) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt II, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.